CHAPTER 1

ZAZA EDEBİYATINDA ŞEHİR-BİREY İLİŞKİSİ: EKSİK BEDENLER, DARALAN YOLLAR, GENİŞLEYEN MUHAYYİLE

THE RELATIONSHIP OF CITY-INDIVIDUAL IN ZAZAKI LITERATURE: MISSING BODIES, NARROWING ROADS, EXPANDING IMAGINATION

İlyas AKMAN[1]

[1]Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Kürt Dili ve Edebiyatı Bölümü, Mardin, Türkiye
e-mail: ilyas-akman@hotmail.com

DOI: 10.26650/BS/AA14.2021.001-1.01

ÖZ

Türkiye'de en fazla konuşulan üçüncü dil olan Zazaca, UNESCO'nun dil raporuna göre (Atlas of the World's Languages in Danger-Tehlike Altındaki Dünya Dillerinin Atlası) varlığı tehlike altında olan dillerden biridir. Zazaca, zikredilen raporun kırkıncı sayfasında varlığı tehlike altında gösterilen 2500 dilden biri olarak gösterilir. Bu nedenle bu dilde edebî eserler üretmek dilin varlığını sürdürmesi için son derece önemlidir. Zazaca eserler kaleme alan yazarlar, giriştikleri işin ehemmiyetinin farkındadır. Yazarlar, eserlerinin içeriğini oluştururken Zazacanın saf haliyle konuşulduğu köy yaşamına ayrı bir önem verirler. Köyler, izole yapılarıyla nesiller arasındaki sürekliliği sağlayıp dilin, kültürün homojenliğini muhafaza ederler. Şehirler ise heterojen yapılarıyla çoğunlukla saf dilleri, kültürleri bünyelerinde barındırmazlar. Nitekim Zaza edebiyatında şehir olgusu çoğunlukla olumsuz lanse edilir. Öyleki eserlerin bazılarında şehir kelimesinin kendisinden korkan karakterlerle dahi karşılaşılır. Zazaca yazılmış olan bazı eserlerde, şehirler için mezarlık, delik, lanet gibi birçok olumsuz yakıştırmada bulunulur. Şehirlerde maruz kalınan ötekileştirme, kültürel farklılık, dilsel adaptasyon sorunu, sınıflar arası gelir adaletsizliği başta olmak üzere birçok faktör bireylerin şehirle aralarına mesafe koyması sonucunu doğurur. Mekânla didişen bireylerin elinde kalan en büyük teselli kaynağı ise hayaller, rüyalar yoluyla köylerinde bulundukları dönemde yaşadıkları eski mutlu günlere dönmektir. Bu çalışmamızda Zazaca yazılmış olan romanlar, şiirler, hikâyeler üzerinden şehir-birey ilişkisi üzerinde duracağız. Kültürel, ekonomik, dilsel birçok faktör üzerinden söz konusu ilişkiyi analiz etme çabasına girişeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Zaza edebiyatı, Zazaca, şehir-birey ilişkisi, şehir eleştirisi, köyün yüceltilmesi

ABSTRACT

According to UNESCO'S language report (Atlas of the World's Languages in Danger), Zazaki/Zazaish, Turkey's third most spoken language, is endangered.The Zaza language is shown as one of 2,500 languages that are endangered on the 40th page of the report. It is extremely important to produce literary works in this language in order for the language to survive. Authors who write works in Zazaki are aware of the importance of their work. When the authors create content, they attach great importance to village life, where Zazaki is spoken in its pure form. Villages, with their isolated structures, maintain homogeneity of language and culture by ensuring continuity between generations. On the other hand, cities don't have pure languages and cultures because of their heterogeneous structures. The city phenomenon is often portrayed negatively in Zazaki literature such that some of the works have characters afraid of the word "city." In some works written in Zazaki, there are many negative adjectives for cities, such as "cemetery," "hole," and "curse." People keep a distance from the city because of marginalization, cultural difference, linguistic adaptation, and income inequality between classes. The biggest source of consolation for the individuals who struggle with the city is to return to the old, happy days they lived in their villages through dreams. In this study, we will focus on the city-individual relationship through the novels, poetry, and stories written in Zazaki. We will attempt to analyze the aforementioned relationship through cultural, economic, and linguistic factors.

Keywords: Zazaki/Zazaish Literature, Zazaki, the relationship of city-individual, city criticism, glorification of the village

EXTENDED ABSTRACT

According to UNESCO'S language report (Atlas of the World's Languages in Danger), Zazaki/Zazaish is endangered.. In the foreword of the report, it is emphasized that approximately 2,500 languages worldwide are at risk of extinction. Zazaki is shown as one of the endangered languages on the fortieth page of this report. Zaza authors are aware of this danger and they began to pay special attention to the language and culture of Zazas. Efforts to keep the Zazaki language and Zaza culture alive directly affect the content of the works. When the authors create content, they attach great importance to village life, where Zazaki is spoken in its pure form. Villages, with their isolated structures, maintain homogeneity of language and culture by ensuring continuity between generations. On the other hand, cities don't have pure languages and cultures because of their heterogeneous structures. Interaction between languages and cultures in cities damages homogeneous structures. The city phenomenon is often portrayed negatively in Zazaki literature. For example, in some works, the city is something to be feared, such that some of the works have characters afraid of the word "city." For such characters, the city is like the destructive Bermuda Triangle. These characters fear that cities will grind them like millstones grind particles. In some works written in Zazaki, there are many negative adjectives for cities such as "cemetery," "hole," and "curse." The

characters think the cities deserve these adjectives because the cities are a nightmare for them. Some people see cities as their own property and they especially marginalize people who have moved to cities from villages. In the works, some villagers are exposed to insults such as "pumpkin-headed," "impure villager," and "pimp." They are treated like vampires because of the way they dress. Therefore, they cannot integrate with the city and even if their bodies are in the cities, their souls are in their villages. In many works of Zaza literature, both criticism of the city and longing for the village are emphasized. Characters don't just criticize cities. They also have the desire to go to villages, which are glorified and praised. The reinforced concrete structures of the cities and the natural structures of villages are compared in many works, and cities are criticized. While the city is described as an ugly and noisy place, on the contrary the village is described as a beautiful and peaceful place. Smiles and greetings are formal in the cities, but there is sincerity in the villages. While cities are stressful places, villages are a source of happiness with their mountains, waters, and forests. In some works written in Zazaki, the issue of income injustice in cities is also addressed. It is emphasized that cities have two different worlds, the "rich world" and the "unclaimed world." On the one hand, the city has rich people and huge, magnificent buildings, and on the other hand there are poor people who are trying to live among these magnificent buildings. It is emphasized that a handful of rich people exploit the labor of hundreds of thousands and enrich their wealth. In these works, people keep a distance from the city because of marginalization, cultural difference, linguistic adaptation, and income inequality between classes. The biggest source of consolation for the individuals who struggle with the city is to return to the old, happy days they lived in their villages through dreams. In this study, we will focus on the city-individual relationship through the novels, poetry, and stories written in Zazaki. We will attempt to analyze the aforementioned relationship through cultural, economic, and linguistic factors.

Giriş

Zazaca, Türkiye'de Türkçe ve Kurmancca'dan sonra en fazla konuşulan üçüncü dildir. Zazaların nüfusuna dair ise net bir şey söylemek mümkün değildir. Çünkü bugüne kadar bu tarz kapsamlı bir çalışma henüz gerçekleştirilmemiştir. Zazaların yoğun olarak yaşadığı iller şunlardır: Diyarbakır, Tunceli, Bingöl, Elazığ, Urfa, Muş, Erzincan, Sivas, Adıyaman. Bu şehirler dışında da hem Türkiye'nin farklı şehirlerinde hem de dünyanın farklı ülkelerinde yaşayan Zazalar mevcuttur. Zazaların kendilerini adlandırmaları da bir standarda dayanmaz. Farklı bölgelerin Zazaları kendilerine Zaza, Kırmanc, Kırd, Dımıli dillerine de Zazaki, Kırmancki, Kırdki, Dımılki derler. Nitekim Zazaların nüfusuna dair yapılacak kapsamlı bir çalışmada tüm bu farklı adlandırmalar göz önüne alınmalıdır.

Rus araştırmacı Peter İvanoviç Lerch, elimizdeki en eski Zazaca metinleri derleyen kişidir. O, Kırım savaşından sonra, Rusların eline esir düşen Zazaların ağzından ilk Zazaca metinleri derler ve bu derlemeleri 1857 ve 1858 yıllarında basar. Derlenen bu metinler halk anlatılarıdır. Ehmedê Xasî'nin Arap harfleriyle Zazaca yazdığı *Mewlidu'n Nebiyyi'l Qurayşiyyi* (*Kureyşli Nebi'nin Mevlidi*) Zazacanın ilk telif eseridir. Eser 1899 yılında Diyarbakır'da basılır. 1933 yılında Zazaca yazılmış olan ikinci telif eser basılır. Bu, Usman Efendîyê Babij'ın *Bîyîşê Pêxamberî* (*Peygamberin Doğumu*) kitabıdır. Bu tarihten sonra da Zazaca dinî metinler kaleme alınır. Modern türlerdeki edebî ürünlere ise 1960'lardan sonra rastlanılır. Doğan Kılıç S. Şıhhesenanlı'nın "Mecera-i Sılemone Gınce (Ginceli Süleyman'ın Maceraları)" modern tekniklerle yazılan ilk öyküdür. Bu öykü aynı zamanda Zazacanın modern türlerdeki ilk eseridir. Öykü, 1963 yılında "Roja Newe" adlı gazetede yayımlanır.

2000 yılından sonra Zazaca yazılan eserlerin sayısında ciddi manada artış yaşanır. Zazaca basılan kitap noktasında 2000 yılından sonrasını büyük bir başlangıç noktası olarak kabul edebiliriz. Zazaca yazılmış olan şiir, öykü, roman kitaplarının neredeyse yüzde doksanı 2000 yılından sonra basılır. Zazaca yazılmış olan yaklaşık 80 şiir kitabı, 40 öykü kitabı, 20 roman bulunmaktadır. 2000 yılından sonra Zazaca eser yazma ve yayımlama noktasında bir atılımın olması tesadüfi değildir. Bu tarihten sonra Türkiye'de çeşitli alanlarda bazı olumlu adımlar atılır. Bu adımlar bireylerin Zazaca eser yazma noktasında kendilerini daha özgür hissetmesi sonucunu doğurur.

Dile getirilen tüm olumlu gelişmelere rağmen Zazacanın varlığı halen tehlike altındadır. Zazaca, UNESCO'nun dil raporuna (Atlas of the World's Languages in Danger-Tehlike Altındaki Dünya Dillerinin Atlası) göre varlığı tehdit altında olan dillerden biridir. Raporun ön sözünde dünya çapında yaklaşık 2500 dilin yok olma tehlikesi altında olduğu vurgulanır. Zazaca, bu

raporun kırkıncı sayfasında varlığı tehlike altında olan dillerden biri olarak gösterilir (Moseley, 2010, s. 40). Bu tehlikenin bilincinde olan Zaza yazarlar, Zaza dili ve kültürüne ayrı bir önem vermeye başlar. Zaza dilini ve kültürünü yaşatma çabaları, eserlerin içeriğini doğrudan etkiler. Yazarların çoğu, Zazacanın saf haliyle konuşulduğu köy yaşamına dikkatleri çeker. Çünkü çoğu köy ticaretin, turizmin, sanayinin etkisinden uzaktır ve bu da onların dilinin, kültürünün saf haliyle kalması sonucunu doğurur. Ticaret, turizm, sanayi dillerarası, kültürlerarası etkileşimi artırır. Bu da dilsel, kültürel geçişkenliğe yol açar ve doğal olarak dillerin, kültürlerin saflığı darbe alır. Köyler, izole yapılarıyla nesiller arasındaki sürekliliği sağlayıp dilin, kültürün homojenliğini muhafaza eder. Bu nedenle saf dillere, kültürlere dikkat çekmek isteyen aydınlar, çoğu kez projeksiyonu köylere yöneltirler. İfade ettiğimiz gibi bu duruma Zaza edebiyatında da tanıklık edilir. Xidirê Başî'nin 2012 yılında yayımlanan *Gula Xizirî* (*Hızır'ın Gülü*) şiir kitabında yer alan "Nêzanê (Bilmiyorlar)" şiirinde şu ifadelere yer verilir:

> "Sürekli yamaçlardan memleketi geziyorum
>
> Otların ortasından çiçek topluyorum" (Başî, 2012, s. 35).

Yazar, Varto'nun dağlarının, tepelerinin yamaçlarında gezip kırlardan çiçekler toplar ve âdeta okuru bu gezintiye davet eder. Görüldüğü gibi onun gezdiği ve okuru da davet ettiği yerler metropoller, şehirler olmaz. Hikâyelerde de benzer durum söz konusudur. Zazaca yazılan hikâyelerin büyük çoğunluğunda mekân olarak köyler seçilir. Örnek olarak Alî Aydin Çîçek'in 2014 yılında yayımlanan *Lêl* (*Alacakaranlık*) kitabını ele alabiliriz. Kitapta on bir hikâye yer alır. Dokuz hikâyede mekân köyken iki hikâyede ise hem köy hem de şehir yer alır. Yazar bilerek ya da farkında olmadan üç öykünün giriş paragrafında neredeyse aynı cümleleri kullanır. Öykülerin adları ve söz konusu ifadeler şunlardır:

> "Lêl (Alacakaranlık)" öyküsü: "Beyaz dağların arasında **küçük bir köy**" (Çîçek, 2014, s. 13).
>
> "Çila (Çıra)" öyküsü: "Gecenin karanlığında **küçük bir köy**de eski bir ev" (Çîçek, 2014, s. 41).
>
> "Barkerdiş (Göç)" öyküsü: : "Bir tepenin yanında **küçük bir köy**…" (Çîçek, 2014, s. 51). (Vurgular bize ait).
>
> Yazar sadece köy kelimesini kullanmaz. Homojenliğe yaptığı vurguyu pekiştirmek için "küçük" sıfatına da yer verir. Yani son derece izole köylerle karşı karşıyayız.

Köylere yapılan vurgu ve öneme karşın şehirler ise Zaza edebiyatında büyük oranda olumsuz bağlamlarda ele alınırlar. Eser karakterleri genelde şehirlerle sorun yaşayan kişilerdir. Buna sebep olan birçok faktör vardır. Şehirlerle didişen bu bireylerin tek isteği ise ayrıldıkları/ayrılmak zorunda kaldıkları köylerine geri dönmektir. Şimdi bu konulara Zazaca yazılmış olan şiirler, öyküler, romanlar üzerinden ayrıntılı olarak bakabiliriz.

1. Korkutucu Şehir

Zaza edebiyatındaki bazı eserlerde şehir, korkulan bir olgudur. Bazı eser karakterleri, şehir kelimesinin kendisinden dahi korkarlar. Bu konuyu ele alan hikâyelerden biri "Tersê Bacaran (Şehirlerin Korkusu)"dur. Bu öykü, Burçîn Bor'un 2013 yılında yayımlanan *Hêvîya Macire* (*Göçmenin Umudu*) adlı kitabında yer alır. Öykü boyunca yazar, köy ile şehir arasına mesafe koymaya özen gösterir. Hatta öyküde, köy ile şehir arasında devasa bir dağ vardır ve bu dağın, sanki Allah tarafından bilinçli olarak oraya yerleştirildiği ifade edilir. Bu dağ sayesinde şehir köye yetişemeyecektir. Öykü karakterlerinden bazıları ise şehirden korkarlar: "Biri şehir yaşamından bahsedince o titrerdi, sallanırdı, elini külahına atardı" (Bor, 2013, s. 7). Öykünün yaşlı karakteri, şehir kelimesini duyunca elinde olmadan titrer, sallanır. Şehir merkezinde külahı başından alınıp parçalandığı için de refleks olarak elini başına atar. Şehir onun için köyden koparılıp bir daha geriye dönememek ve gözyaşı dökmek demektir. Osmanlı'nın son dönemlerindeki çalkantılı yıllarda onun iki amcası köyden alınıp götürülür ve bir daha onlardan haber alınamaz.

Şehrin korkutucu olduğunu dile getiren öykülerden biri de "Bro û Dibistane (Bro ve Okul)"dur. Öykü Serdar Roşan'ın 2005 yılında yayımlanan "*Dara Gozê (Ceviz Ağacı)*" adlı kitabında geçer. Öykü karakterleri, giyimleri kendilerinkinden farklı olan ve kendi yaşamlarından çok farklı bir hayatı sürdüren şehirlilerden çekinip onlarla aralarına mesafe koyarlar: "Dışarıdan, şehirden gelen şey onların içine korku düşürürdü; korku rüzgârı onları sarmalardı**.** Ellerinden geldikçe kendilerini o 'garipler'den uzak tutarlardı" (Roşan, 2005, s. 113). Toplulukların birçoğu kendilerinden farklı olanları "garip" olarak tanımlarlar ve bu durum öyküde de kendisine yer bulur. Köylüler, şehirlileri garipserler ve kendileri ile onların arasına mesafe koyarlar. Öte yandan şehir ve şehrin türevleri de onların içine korku düşürür.

Munzur Çem'in 2007 yılında yayımlanan *Gula Çemê Pêrre* (*Peri Nehrinin Gülü*) romanında da karakterler şehirden korkarlar. Roman karakteri Gülcan'ın şu sözleri bu durumu somutlaştırır: "İstanbul, değirmen taşı gibidir. Nasıl ki değirmen taşı tanecikleri öğütüp una çevirir, bu şehir de çocukları öyle öğütüp yok ediyor" (Çem, 2007, s. 140). Gülcan, İstanbul'un yok edici olduğunu düşünüp ondan korkar. Bunu düşünen tek kişi o değildir. Annesi de şunları ifade eder: "İstanbul denizdir, biz ise bir damla. Damla denize düşünce, kaybolup gider" (Çem, 2007, s. 137). Annesi de kendilerinin denize düşen damlanın kaderini yaşamalarından korkar. Annesi, damlanın kaderini daha büyük bir unsurun parçası olmak olarak değil yok olmak şeklinde değerlendirir ve kendilerinin de benzer bir yok oluşu yaşamalarından korkar. Nitekim romanda, "yok olan" bireyler vardır. Bir zamanların örnek gösterilen olgun kişisi

Ali, İstanbul'da aklını yitirir ve Deli Ali diye çağrılmaya başlanır. O, politik nedenlerden ötürü kendi topraklarını zorunlu olarak bırakmak zorunda kalmıştır ve İstanbul'da âdeta bir sürgündür. Sürgünlük de onun bütün benliğini kendisinden alır.

Şehirden korkan karakterlere Medet Can'ın 2012 yılında yayımlanan *Barkerdena Zerri* (*Gönül Göçü*) romanında da rastlanılır. Bu romanda da köylerinden politik nedenlerden, çatışmalardan dolayı ayrılmak zorunda kalan ve İstanbul'a yerleşen insanlar söz konusudur. Bazı roman karakterlerinin şehirle ilk karşılaşma anları şu şekilde tasvir edilir: *"*…Hazal'ın, Zelal'in, Delila'nın, Varan'ın, Zerrweş'in gözlerinde yabancılık vardı, korkuyorlardı" (Can, 2012, s. 95). Bu karakterler, İstanbul'a vardıkları gibi içlerinde büyük bir korku hissederler. Yabancısı oldukları şehrin onları yutmasından endişe ederler. Kendi varlıklarını tehdit altında hissederler.

2. Şehir Eleştirisi ve Köye Duyulan Özlem

Zaza edebiyatının birçok eserinde şehir eleştirisi konusu, köye duyulan özlem ile beraber işlenir. Öykü karakterleri sadece şehirleri eleştirmezler. Onlar aynı zamanda köy yaşamını yüceltip olumlanan bu yere gitmenin isteğini yaşarlar.

Bu konuları ele alan öykülerden biri *Lêl* (*Alacakaranlık*) kitabında yer alan "Rêştike (Eğirmen)"dir. Öykünün başkarakteri kadın elli sekiz yaşındadır ve hayatının neredeyse tamamını köyünde geçirmiştir. Onun yaşamı ağaçlarla, hayvanlarla ve doğanın diğer unsurlarıyla iç içe geçmiştir. Kadın bir gün kalkıp İstanbul'daki oğlunun yanına gider. Giderken de yanında elma, armut, yoğurt, çökelek gibi bir sürü doğal meyve, sebze, yiyecek götürür. Doğanın sakinliğine alışkın olan kadın İstanbul'u son derece yadırgar. Korna sesleri, kuş sesleri gibi ritmik ve melodik olmadığı için onu rahatsız eder. Kalabalıklar ise içini daraltır. Bu nedenle sadece birkaç gün içinde kendisini sağır, dilsiz ve çaresiz hisseder. Balkona çıkan kadın bir gün İstanbul'u eleştiren bir şiir dile getirir. Şiirin bir dörtlüğü şu şekildedir:

> "İstanbul, İstanbul, İstanbul kötüdür
>
> Kirlidir, kuşlar yuva yapmıyorlar
>
> İstanbul, İstanbul, İstanbul kötüdür
>
> Büyüktür, fakirleri ve kimsesizleri bitmiyor" (Çîçek, 2014, s. 19).

Görüldüğü gibi şiirde dikkati çeken noktalar, İstanbul'un doğadan kopuk olması ve kimsesizlerinin çok olmasıdır. Doğadan koparılıp sanayinin, arabaların, betonun kucağına itilen İstanbul, kirlenir ve bu yerde kuşlar dahi kolay kolay yuva yapmazlar. Nüfusu da çok fazladır ve birçok insan bu kargaşanın içinde ayakta kalmayı başaramaz. Onlar, yalpalayıp

yere düşerler ve fakirlik, kimsesizlik içinde yaşarlar. Kadın daha sonra oğlunun yanına gider ve İstanbul'da misafirlik gibi insani ilişkilerin azlığından şikâyet eder. En sonunda da dayanamayıp ağlar ve köyünü özlediğini söyler. Oğlu da bu duruma üzülür ve annesinin isteğine olumlu cevap verir. Bunun üzerine kadın elinden hiç düşürmediği eğirmenini ilk kez çantasına koyar. Çünkü o, aslına kavuşacaktır. Şehirlerde misafirlik gibi insani ilişkilerin gerilemiş olmasının eleştirisinin yapıldığı eserlerden biri de Yismayil Mirza'nın 2004 yılında yayımlanan *Sılema-1* adlı romanıdır. İstanbul'dan köylerine dönen roman karakterlerine orada kimlere misafir oldukları sorulur. Onlar da şu cevabı verirler: "Orada misafirlik yoktur. Kimse kimseyi misafir etmez" (Mirza, 2004, s. 13). Köylüler onlara İstanbul'da misafirliğin olup olmadığını sormazlar. Doğrudan, kimin evinde misafir kaldıklarını sorarlar. Yani onlar için misafir olma ve misafir kabul etme hayatın doğal akşının bir parçasıdır. Fakat aldıkları cevap onları çok şaşırtır. Çünkü onların son derece sıradan, normal gördükleri bir eylem İstanbul'da kolay kolay kendisine yer bulamaz.

Akman Gedîk'in 2012 yılında yayımlanan *Roj Ma De Şewle Dano* (*Güneş Bizde Işık Saçıyor*) şiir kitabında yer alan "Diwarî Ramitêne Ma Ser (Duvarları Üstümüze Sürüyorlardı)" şiirinde de şehirler eleştirilirken köye dönüş özlemi vardır:

> "Biz şimdi lanet olası bu Almanya'da
>
> Yaşlanıyoruz eyvah!
>
> Varto hayalimizde güzelliğiyle kaldı
>
> ...
>
> Varto gül bahçesi gibidir" (Gedîk, 2012, ss. 14-15).

Görüldüğü gibi Almanya ve onun şehirleri "lanet" sıfatı ile beraber anılır. Onlar, şiir karakteri için sadece mutsuzluk kaynağıdır. Öte yandan, Varto ise bu karakter için hayallerdeki gül bahçesi olarak nitelendirilir.

Heqie Mergarıji'nin 1996 yılında yayımlanan *Budelaê Gırşi* (*Büyüklük Budalaları*) kitabında yer alan "Hewne Mı (Rüyam)" adlı öyküde de köyün yüceltilmesi, şehrin eleştirisi üzerinden yapılır. Almanya'ya yerleşen öykü karakteri çok uzun yıllar köyünü göremez. Fakat köyü sürekli aklındadır. Bu özlem o kadar büyüktür ki o, köyünü rüyasında görür. Ulrike isimli arkadaşıyla köyüne gittiği bir gün doğayı kana kana içine çeker. Hayvan otlattığı, sebze ve meyve topladığı dağları, ovaları büyük bir mutlulukla gezer. Derenin yanına gittiğinde ise suyun berraklığı ve ritmik sesler onu mest eder. O an içinden şunları geçirir: "Almanya'nın gürültü patırtısı, büyük şehirlerin çirkinliği henüz buraya ulaşmamış" (Mergarıji, 1996, s. 58). Görüldüğü gibi köyün yüceltilmesi şehrin eleştirisi üzerinden yapılır. Şehir, çirkin bir

yer olarak nitelendirilir. O aynı zamanda gürültü parıltı içinde bir yerdir. Fakat köy ise onun aksine güzel ve huzurlu bir yerdir. Almanya'nın ve Alman şehirlerinin eleştirisinin yapıldığı eserlerden biri de Sait Çiya'nın 2001 yılında yayımlanan *Her Çi Beno Sanıke* (*Her Şey Masal Olur*) romanıdır. Bu romanda da Almanya'ya yerleşmiş ve köyünün özlemi içinde olan bir karakterle karşılaşılır. O, kendi durumunu şu satırlarla özetler: "Almanya'da geçen her an, yollarım daralıyordu, boğulacak hale geliyordum" (Çiya, 2001, s. 5). Görüldüğü gibi Almanya ve Alman şehirleri onu psikolojik boğulmanın eşiğine getirir. Bu psikolojik baskı, karakteri çepeçevre sarmalar ve onun, yolunu bulmasına yani sağlıklı düşünmesine, kararlar almasına engel olur.

İlhami Sertkaya'nın 2007 yılında yayımlanan *Kılama Şilane* (*Şilan'ın Şarkısı*) adlı romanında da şehir-köy karşılaştırması yapılır ve köy üstün tutulur. Şilan adlı öykü karakterinin annesi, İzmir'e kızının yanına gittiğinde çiçek kokusunun eksikliğini fark eder. O, köyünde sürekli çiçek kokuları içinde olduğu için bu durumu yadırgar. Ona göre İzmir'de gökyüzünün kokusu da yoktur. Şehir yaşamında fabrika ve egzoz kokularından dolayı bireyler doğanın ferahlatıcı kokusunu içlerine çekemezler. Şilan'ın Avrupa'da doğup büyümüş olan kızı ise annesinin köyüne gittiğinde şunları düşünür: "Bu yerde, formalite gülüş ve selamlar; içinde hesap ve kirin olduğu bakışlar; hırsızlardan ve kötü insanlardan kendini koruma; şehirlerin stresi yoktu. Her şey açıktı. Dağ açıktı, su, sahipsiz kalan tarlalar, güneş alan yerler, ormanlar, yollar, yalnızlık, kimsesizlik, darlık, renk renk gül ve çiçekler, gökyüzü, sevgi açıktı" (Sertkaya, 2007, s. 137). Bu satırlarda ise şehirlerde samimiyetin olmadığı vurgulanır. Şehirlerde gülüşlerin ve selamların formalite olduğu fakat köylerde ise samimiyetin bulunduğu ifade edilir. Şehirler stres yüklü iken köyler ise dağları, suları, ormanları ile mutluluk kaynağıdır.

Şehirlerin betonarme yapısı ile köylerin toprak, yeşillik eksenindeki yapısı birçok öyküde karşılaştırılır ve şehirler eleştirel şekilde ele alınır. 2014 yılında yayımlanan ve Hîkmet Çalagan'a ait olan *Ters* (*Korku*) kitabında yer alan "Xerîbîye (Gurbetlik)" öyküsü bu konuyu ele alan eserlerdendir. Öykünün karakteri İstanbul'da dışarıya baktığında şu duygulara kapılır: "Dışarısı tamamen betondu. O güzel köyü neredeydi? Her taraf, yeşildi; ağaçlar, çiçekler… Sanırsın ki köylüleri onları İstanbul'a değil mezara göndermişti" (Çalagan, 2014, ss. 52-53). Küçük kız, ağaçlarla, çiçeklerle çevrili toprak tabanlı köyünde gönlünce oynarken şehirdeki beton ona çok garip gelir. Çocukların beton üzerinde oynaması onu çok şaşırtır. Nitekim en sonunda İstanbul'u bir mezarlığa benzetir. Jêhatî Zengelan'ın *Gorse* kitabında yer alan "Yew Misqalika Keyfweşîye û Huyayîşî (Bir Tutam Keyif ve Gülüş)" öyküsünde ise şehir deliğe benzetilir: "Oğlum, burada kalamıyorum, bir delikteymişim gibi hissediyorum… Nefes

alamıyorum" (Zengelan, 2007, s. 100). Öykü karakteri, köyünü bırakmak zorunda kalıp şehir merkezine gidince kendisini delikte yaşıyormuş gibi hisseder. Öyle ki nefes almakta dahi zorlanır.

Enwer Yilmaz'ın 2014 yılında yayımlanan *Ti Dejêko Bêwayîr î* (*Sen Sahipsiz Bir Acısın*) kitabında yer alan "Ez Xo Şirawena Surgun (Kendimi Sürgüne Gönderiyorum)" öyküsünde de benzer konu ele alınır. Karakter İstanbul ile köyünü şu sözlerle karşılaştırır: "Orada tabiatın kokusu, burada betonların, pis yaşamın kokusu var… Bir yanda binalar, fabrikalar… Şimdi köyünde tabiat ne güzel açmıştır" (Yılmaz, 2014, ss. 12-13). İstanbul betonu, fabrikaları, binalarıyla son derece kötü kokar. Bu kötü kokuyu içine çeken öykü karakteri köyünün doğal, güzel kokusunu hatırlar ve ona özlem duyar. O, köyünde çiçeklerin açtığını, yeşilliklerin filizlendiğini düşünerek teselli bulmaya çalışır. *Barkerdena Zerri* (*Gönül Göçü*) romanında ise İstanbul'a alışamayan öykü karakteri sürekli rüyasında köyünü görür. Onun bu durumu şu sözlerle özetlenir: "Ruhu memleketinde bedeni de Kâğıthane'deydi. Her zaman eksikti" (Can, 2012, s. 146). O, şehirle bir türlü bütünleşemez ve bedeni Kâğıthane'de olsa da ruhu köyündedir. Bu nedenle eksiktir.

Nevzat Valerî'nin 2009 yılında yayımlanan *Dejê Nimiteyî* (*Gizli Acılar*) şiir kitabında yer alan "Çewlîgî Ra Dûrî (Bingöl'den Uzakta)" isimli şiirde ise Bingöl'ün kırları, doğası özlemle anılır:

> "Sesi Çewtel dağı gibi serindir
>
> Saçları Kanîreş gibi siyahtır
>
> Gözleri Murad çayı gibi berraktır" (Valerî, 2009, s. 54).

Şiirde olumlu sıfatlar, Bingöl'ün kırları, doğası üzerinden kendisine yer bulur. Serinlikten söz edilince Çewtel dağına göndermede bulunulur. Güzel siyah saçlar için Kanîreş yani Bingöl'ün Karlıova ilçesi referans gösterilir. Berraklık için ise Murat çayına müracaat edilir.

3. Şehir ve "Ötekiler"

Zaza edebiyatında, şehirdeki bazı kişiler tarafından ötekileştirilen insanların yaşamlarından da söz edilir. Bazı kimseler şehirleri kendi mülkleri gibi görüp özellikle de köylerden şehirlere giden insanları ötekileştirirler. Bazı eserlerde ise şehir yaşamının pratiğine uyum sağlayamayıp çeşitli zorluklar yaşayan insanlar ele alınır.

Barkerdena Zerri (*Gönül Göçü*) romanında ötekileştirme çok bariz şekilde ortaya konulur. Köyünden ayrılıp İstanbul'a yerleşmiş olan Cemil adlı roman karakteri, bir gün bin bir güçlükle dolmuşa biner. Şoför dolmuşun kapasitesinin çok üstünde yolcu alınca yolcular

ciddi manada zorluk çekmeye başlarlar. Zorluk dayanılmaz hale gelince birkaç kişi şoföre şikâyetlerini iletirler. Fakat şoförün cevabı şu olur: "Köyünde annesine ve babasına faydası dokunmamış kişiler, atlayıp İstanbul'a gelmişler… Aşağı inin lan pezev…ler" (Can, 2012, s. 48). Şoför, İstanbul'a yerleşmiş olan köylülere ağır hakaretlerde bulunur. Onların işe yaramayan baş belaları olduklarını düşünür. Ona göre bu köylüler dile getirilen özelliklerde oldukları için her şeye müstahaktırlar. Nitekim en sonunda da şoför "*pezev…ler*" kelimesini kullanır. Bu hakareti işiten Cemil, naif bir üslupla şoförün yaptığının yanlış olduğunu ifade eder. Fakat şoför bu kez de "sen sesini çıkarma cenabet köylü" hakaretinde bulunur. Köylüler bu kez de cenabet insanlar olarak sunulurlar. Cemil ikinci hakareti kaldıramaz ve şoföre arabadan inip kozlarını paylaşmaları gerektiğini söyler. Öyle de olur ve ikili dolmuştan inip kavga ederler. *Gula Çemê Pêrre* (*Peri Nehrinin Gülü*) romanında ise İstanbul'a göç etmek zorunda kalan insanlar "kabak kafalılar" (Çem, 2007, s. 212) diye adlandırılırlar. Görüldüğü gibi İstanbul'a giden köylüler, açık bir şekilde bazı insanlar tarafından ötekileştirilirler.

Zazaca yazılmış olan edebî ürünlerde aynı zamanda şehrin ontolojik yapısıyla uyum içinde olmayan ve şehrin yabancısı oldukları her halinden belli olan bireylere de yer verilir. Bu kişiler, şehre adapte olamayıp ciddi sorunlar yaşarlar. Deniz Gunduz'un 2004 yılında yayımlanan *Hîkayeyê Koyê Bîngolî* (*Bingöl Dağlarının Hikâyeleri*) kitabında yer alan "Hesrete (Hasret)" öyküsünde bu konu üzerinde durulur. Sabahattin adlı öykü karakteri, çocuklarının ısrarına rağmen, şehre yerleşmeyi istemez. Çünkü şehirler, onun için kötü anılarla dolu yerlerdir. O, yıllar önce hastalanır ve Ankara'da hastanede hademe olarak çalışan oğlunun yanına gitmeye karar verir. Eline, hastanenin adresinin yazılı olduğu kâğıdı alıp yola çıkar. Zazaca ve Kurmancca konuşarak kendisini Ankara'ya ulaştırmayı başarır. Fakat Ankara'ya ulaştıktan sonra işin rengi değişir. O, Türkçe bilmez ve çevresindekiler de Zazaca ile Kurmancca konuşamazlar. Bu nedenle elindeki kâğıdı insanlara göstere göstere zor bela kendisini hastaneye atar. Fakat asıl büyük sorun orada başlar. Neredeyse bütün hayatını köyde geçirmiş olan Sabahattin köydeki günlük haliyledir. Uzun kaşlara, gür bıyıklara, tarlada kararan tene sahip Sabahattin, elbise üzerine elbise giymiştir. Bu elbiseler aynı zamanda çok sayıda yamaya sahiptir. Giydiği yün çorapları ise dizine varır. Lastik ayakkabıları ise tezeklidir. Bu haliyle hastaneye giren Sabahattin'i gören hemşireler çığlık atarak kaçmaya başlarlar. Sesi duyan diğer insanlar da panikle sağa sola kaçışırlar (Gunduz, 2004, s. 46). Söz konusu dönemde vampir filmleri meşhur olduğu için herkesin aklı doğrudan vampirlere kayar ve onun vampir olduğunu düşünürler. Herkesin kendisinden kaçtığını gören Sabahattin, bu durumu kabullenemez ve onun gözleri dolar. En sonunda biri ortaya çıkar ve onu oğlunun yanına götürür.

Murad Canşad'ın *Waştî* kitabında yer alan "Alo Çar (Çar Ali)" öyküsünde de şehir pratiklerine alışamayan kişilerle karşılaşılır. Köyünden sürüldükten sonra Elazığ şehir merkezine yerleşen Çar lakaplı Ali karakteri, trafikte karşıdan karşıya geçmede çok zorlanır. Yolun ortasında kalmış olan Ali, ne yapacağını bilemez. Bir sağa bir sola gidip gelir fakat bir türlü yolun karşısına geçemez (Canşad, 2015, s. 49). Yolun ortasında çaresizlik, korku, üzüntü duyguları içinde öylece kalır. Tesadüfen o an bir tanıdığı oradan geçerken bu tabloyu görür ve Ali'yi trafiğin ortasından alıp çıkarır.

4. Şehirlerdeki Gelir Adaletsizliğinin Eleştirisi

Zazaca yazılmış olan bazı eserlerde, şehirlerde var olan gelir adaletsizliği konusu ele alınır. Şehirlerde âdeta ekonomik kast sistemi vardır ve bu sistem bir avuç insanı zengin ederken milyonlarca insanı sefalete sürükler. Eserlerde hem Türkiye'deki hem de Avrupa'daki şehirlerden hareketle bu konu üzerinde durulur.

Hêvîya Macire (*Göçmenin Umudu*) kitabında yer alan "Gula Xalfetî (Halfeti'nin Gülü)" öyküsünde Avrupa metropollerindeki gelir adaletsizliği eleştirilir. Öyküdeki olayların geçtiği şehrin, "zengin dünya" ve "sahipsiz dünya" diye adlandırılan iki dünyası vardır. Bu şehir şu sözlerle eleştirilir: "Avrupa'nın en zengin ülkesinde, böyle rezil ve fakir bir dünya! İnsan, gözleriyle görmeyene kadar inanmaz" (Bor, 2013, s. 58). Bir yanda şehrin zenginleri ve devasa, şaşaalı binalar vardır. Varlıklı insanların eğlenmesi için şaşaalı binaların arasında sıra sıra barlar açılmıştır. İyi giyimli kişiler bu barları doldururlar. Aldıkları alkolün etkisiyle kendilerinden geçerler ve dünyayı unutup eğlencenin dozunu artırırlar. Bu insanlar için haz, en temel amaçlardan biri olmuştur. Bir de bu şaşaalı binaların arasında yaşama tutunmaya çalışan evsiz insanlar vardır. Sayıları hiç de az değildir. Onlar, dondurucu soğuktan korunmak için sıcak buharın çıktığı iş yerlerinin, binaların diplerine sokulurlar. Bu sıcak buharla donmaktan kurtulup ısınmak isterler. Bazıları ise soğuk havadan korunmak için torbalara sarılırlar ve bu halleri ile mumyalara benzerler. "Zengin dünya"nın insanlarının aksine giyimleri son derece kötüdür.

Alî Aydin Çîçek'in 2010 yılında yayımlanan *Teberik (Ölen Kişiden Kalan Yadigâr)* kitabında yer alan "Xatir (Hatır)" öyküsünde de benzer eleştiriler yapılır. Yirmi yıldan uzun bir süredir köyünden çıkmış olan Hayri isimli karakter, köyde bulunan kardeşine mektup yazar. Bu mektupta İstanbul'daki gelir adaletsizliği eleştirilir: "Buranın halini görsen yüzbinler, hep birlikte iki zenginin eline bakarlar… Biz sabah aç susuz işe gidiyoruz, akşam da yine aç susuz dönüp eve geliyoruz ve tabii bizde can kalmıyor" (Çîçek, 2010, s. 47). Bu satırların da ortaya koyduğu gibi İstanbul'da birkaç zengin yüzbinlerin emeğini sömürüp zenginliğine zenginlik katmaktadır. Ter döken, emek sarf edenler ise açlıkla susuzlukla mücadele etmeye çalışırlar.

Barkerdena Zerri (*Gönül Göçü*) romanında da gelir bağlamında şehrin alt tabakasını oluşturan insanlardan söz edilir: "Ateş, akşama kadar hamallık yapıyor. Sırtı çıktı. Ter, sırtının arasından akıyor" (Can, 2012, s. 68). Ateş, İstanbul'un fakirlerindendir. Hamallık yaptığı için sırtında ciddi ağrılar peyda olur. Roman boyunca şehrin dar gelirli ailelerinin yaşamı ayrıntısıyla anlatılır. Bu insanlar, yaşadıkları yerleri bir deliğe benzetirler ve o deliklerdeki yaşamlarının sefalet içinde geçtiğini dile getirirler.

Sonuç

Zaza yazarlarının öncelikli amaçlarından biri, Zaza dilini ve kültürünü yaşatmaktır. Bu amaç da eserlerin içeriğini doğrudan etkiler. Yazarların çoğu, Zazacanın saf haliyle konuşulduğu köy yaşamına dikkat çekerler. Köyler, izole yapılarıyla nesiller arasındaki sürekliliği sağlayıp dilin, kültürün homojenliğini muhafaza ederler. Bu nedenle saf dillere, kültürlere dikkat çekmek isteyen yazarlar, çoğu kez projeksiyonu köylere yöneltirler. Köylere yapılan vurgu ve öneme karşın şehirler ise Zaza edebiyatında büyük oranda olumsuz bağlamlarda ele alınırlar.

Örneğin bazı eserlerde şehir, korkulan bir olgudur. Bazı eser karakterleri, şehir kelimesinin kendisinden dahi korkarlar ve bu kelimeyi duyduklarında ellerinde olmadan titrerler. Bu tarz karakterler şehirlerin, değirmen taşının tanecikleri öğütmesi gibi kendilerini öğüteceğinden korkarlar.

Şehirlere layık görülen bazı sıfatlar ise şunlardır: Mezarlık, delik, lanet. Bazı karakterler şehirlere bu sıfatları layık görürler çünkü şehir onlar için âdeta bir kâbustur. Bazı kimseler şehirleri kendi mülkleri gibi görüp özellikle de köylerden şehirlere giden insanları ötekileştirirler. Eserlerde bazı köylüler, "kabak kafalı", "cenabet köylü", "pezev..ler" gibi hakaretlere maruz kalırlar. Hatta onlara, giyimlerinden dolayı vampir muamelesi yapılır. Bu nedenle onlar şehirle bir türlü bütünleşemezler ve bedenleri şehirlerde olsa dahi ruhları köylerindedir.

Zaten Zaza edebiyatının birçok eserinde şehir eleştirisi konusu, köye duyulan özlem ile beraber işlenir. Öykü karakterleri sadece şehirleri eleştirmezler. Onlar aynı zamanda köy yaşamını yüceltip olumlanan bu yere gitmenin isteğini yaşarlar. Şehirlerin betonarme yapısı ile köylerin toprak, yeşillik eksenindeki yapısı birçok öyküde karşılaştırılır ve şehirler eleştirel şekilde ele alınır. Şehir, gürültü patırtı içindeki çirkin bir yer olarak nitelenirken köy ise onun aksine güzel ve huzurlu bir yerdir. Şehirlerde gülüşlerin ve selamların formalite olduğu fakat köylerde ise samimiyetin bulunduğu ifade edilir. Şehirler stres yüklü iken köyler ise dağları, suları, ormanları ile mutluluk kaynağıdır.

Zazaca yazılmış olan bazı eserlerde, şehirlerde var olan gelir adaletsizliği konusu da ele alınır. Şehirlerin "zengin dünya" ve "sahipsiz dünya" diye adlandırılan iki farklı dünyaya sahip oldukları vurgulanır. Bir yanda şehrin zenginleri ve devasa, şaşaalı binalar varken öte yanda bu şaşaalı binaların arasında yaşama tutunmaya çalışan fakir insanlar bulunur. Şehirlerde bir avuç zenginin yüzbinlerin emeğini sömürüp zenginliklerine zenginlik kattıkları vurgulanır.

Kaynakça / References

Başî, X. (2012). *Gula Xizirî*. İstanbul: Vate Yayınevi.

Bor, B. (2013). *Hêvîya Macire*. Diyarbakır: Roşna Yayınevi.

Can, M. (2012). *Barkerdena Zerrî*. İstanbul: Kayhan Matbaacılık.

Canşad, M. (2015). *Waştî*. Diyarbakır: Roşna Yayınevi.

Çalagan, H. (2014). *Ters*. İstanbul: Vate Yayınevi.

Çem, M. (2007). *Gula Çemê Pêrre*. İstanbul: Vate Yayınevi.

Çîçek, A. A. (2010). *Teberik*. İstanbul: Vate Yayınevi.

Çîçek, A. A. (2014). *Lêl*. İstanbul: Vate Yayınevi.

Çiya, S. (2001). *Her Çi Beno Sanıke*. İstanbul: Tij Yayınları.

Gedîk, A. (2012). *Roj Ma De Şewle Dano*. İstanbul: Vate Yayınevi.

Gunduz, D. (2004). *Hîkayeyê Koyê Bîngolî*. İstanbul: Vate Yayınevi.

Mergarıji, H. (1996). *Budelaê Gırşi*. İstanbul: Pirevi Yayıncılık.

Mirza, Y. (2004). *Sılema-I*. İstanbul: Yayınevi Belirtilmemiş.

Moseley, C. (Ed.). (2010). *Atlas of the World's Languages in Danger*. Paris, France: UNESCO Publishing.

Roşan, S. (2005). *Dara Gozê*. İstanbul: Doz Yayınevi.

Sertkaya, İ. (2007). *Kılama Şilane*. İstanbul: Peri Yayınları.

Valerî, N. (2009). *Dejê Nimiteyî*. İstanbul: Vate Yayınevi.

Yılmaz, E. (2014). *Ti Dejêko Bêwayîr Î...* İstanbul: Tevn Yayınları.

Zengelan, J. (2007). *Gorse*. İstanbul: Vate Yayınevi.